

Valóban magasabb szintű gazdasági modell a magyar piacgazdaság, mint a piaci elemekkel átítatott tervgazdasági rendszer?

Lentner Csaba Dr. habil¹.

Bevezetés

Az 1980-as években kiterjedt társadalmi vita zajlott a szocialista tervgazdasági rendszer hibáiról, illetve megreformálási lehetőségeiről. A tervgazdasági rendszer válsága jó alapot teremthetett volna az 1968-óta alkalmazott –kisebb nagyobb visszarendeződésekkel tarkított – tervgazdasági rendszer keretein belül alkalmazott piacosítási folyamatok még fokozottabb érvényre juttatására. Az 1980-as évek végén azonban felerősödtek azok a hangok, amelyek a tervgazdasági rendszer teljes kiiktatására törekedtek. A gyakorlatban ez utóbbi álláspont valósult meg, ám 1987-től permanenssé váló, és 1990-től politikai támogatást is élvező átalakulás illetve piacgazdasági rendszer közel két évtizedes regnálása után felmerül a kérdés: valóban magasabb szintű gazdasági modell a magyar piacgazdaság, mint a piaci elemekkel átítatott tervgazdasági rendszer? A tervgazdasági mechanizmus tudományos modell leírását már az 1990-es években, a piacgazdasági átmenet eufóriájában elvégezték, (Kornai János, Csaba László, Török Ádám és még sokan mások), ám a magyar piacgazdasági rendszer tudományos, komplex analizálásával, a tervgazdasági rendszeréhez hasonló léptékű definiálásával mindvégig adós a hazai közgazdász társadalom. Az átalakulás értékeléséhez elengedhetetlen a jelenlegi válságba torkoló piacgazdasági rendszer hibáinak feltárása.

A válság eredendő oka: piacgazdasági átmenet ellentmondásai

A magyar gazdaságot az angolszász másodlagos jelzálogpiacokról begyűrűző válság hatékony védekezési eszközök nélkül, már legyengült állapotban találta, noha az 1987-től meginduló, permanens piacgazdasági integráció modellértékűnek számított, az ezredfordulót követően azonban a gyengülés jelei mutatkoznak. A gyengülés egyik oka az elégséges belső tőkeakkumuláció hiányának „felhalmozódása” és a magas, nemzetgazdasági szempontból elsődlegessé váló külföldi tőkefüggőség, aminek következtében válság idején nemzetgazdasági szintű termelés visszaesés, súlyos költségvetési-, vállalati-, és banki

¹ tudományos rektor-helyettes - WSUF Budapest, MTA Jövőkutató Bizottság tagja

likviditási problémák keletkeznek. A másik ok pedig, az államháztartás és a hozzá kapcsolódó szolgáltató szektor reformintézkedéseinek félbeszakadása. A jelentős, 10 százalék feletti úgynevezett beragadt költségvetési hiány lefaragása érdekében elindított 2006 évi konvergencia pályamódosító program a rendszerváltozás kezdete óta permanensen túlköltekező pénzügypolitikával való szakítás szándékával történt, azonban a kiigazítás területei, az egészségügyi-, felsőoktatási-, államigazgatási reformok a magyar társadalom ellenállása miatt nagyobb részt elvetéltek. Az angolszász másodlagos jelzálogpiacokról nemzetközivé terebélyesedő gazdasági válság időszakára, 2008 őszére, a válság elleni hatékony intézkedések feltételei nem teremtődtek meg. Az országot reformokkal ellenséges közhangulat jellemezte.

A magyar gazdaságpolitika jelenlegi ellentmondásos helyzetét ismerve fontos annak a sajátos egymásrautaltsági kapcsolatnak a definiálása, modellezése, amely az elmúlt 20 évben hazánk és a fejlett piacgazdaságok között alakult ki. Magyarország a tervgazdasági rendszert folytató kelet-közép-európai országok talán egyik legsikeresebb államaként az 1980-as évek végére végképp elveszítette a további dinamikus fejlődés lehetőségeit. A szocialista tervgazdasági rendszer belső erőforrás tartalékainak kimerülése és a szerkezetátalakításra felvett külföldi hitelek kedvezőtlen felhasználása után, illetve az életszínvonal mesterséges, nem belső jövedelemképződésből való fenntartása közepette, a magyar gazdaságpolitika – társadalmi elvárásoknak engedve – továbbra is kereste a gazdasági növekedés, és ennek bázisán az életszínvonal emelésének lehetőségeit. Nyilvánvaló, hogy ebben a helyzetben, egy társadalmi elvárásoknak is eleget tenni akaró gazdaságpolitika a lehető legkisebb társadalmi ellenállási közeget preferálja, a legszélesebb körben és a leggyorsabb úton kívánja megvalósítani a kitűzött célokat. Az 1980-as évek végén, a szocialista társadalmi- és gazdasági rendszer kimerültsége, majd bukása időszakában – a teljes gazdasági és társadalmi eszkalációt elkerülendő – egy a fejlett piacgazdaságokból érkező, jó befektetési lehetőségeket kereső, és a magyar gazdasági viszonyok dinamizálásához megfelelő mértékű tőketömeg investálásával látványos, gyors eredmények voltak elérhetők. Ennek társadalmi vetülete – különösen a munkahelyteremtés, és a fejlettebb ipari kultúra megvalósításának esélye – is látványosnak ígérkezett. Kedvezett a magyar gazdaság 1980-as évek végén jelentkező gyors dinamizálási igényének a világgazdaság egészében érvényesülő, a tőkebefektetések liberalizálását, könnyítését lehetővé tevő gazdaságpolitikai környezet érvényre juttatása, amely Washingtoni Konszenzus néven vált ismertté. Az 1980-as évek végétől Magyarországra tömegesen érkező működő-tőke befektetésekre, majd az államháztartás finanszírozására hivatott portfóliótőke

investíciókra kedvező hatást gyakorolt a magyar adó-, pénzügyi- és számviteli szabályozási környezet, ami a tőke átjárhatósága, kétoldalú mozgása szempontjából is (befektetések, profitrepatriálás) kedvező viszonyokat teremtett, mind a befektetői, mind pedig a társadalmi oldalon. Egy sajátos kapcsolatrendszer alakult ki a tőkeszegény, de dinamikus fejlődési célokat ígérő magyar gazdaságpolitika, a nyugati fogyasztási szintet preferáló, fogyasztói paradicsom-váró hazai lakosság és a – magyar nagyságrendekhez mérten – korlátlan tőkebefektetésre képes fejlett piacgazdaságok illetve nemzetközi nagyvállalatok között. Egyrészt a fejlett piacgazdaságokhoz felzárkózni kívánó kelet-közép európai poszt tervgazdasági rendszer, (amely számos vonatkozásában a gazdasági- és társadalmi félperiféria jellemzőit mutatja) és a nyugat-európai, észak-amerikai befektetők kétoldalú kapcsolatában fogadói oldalon állandósult egy folyamatosan növekvő igény szint, elvárás tömeg, míg a fejlett gazdasággal rendelkezők oldaláról adottak voltak azok a konstans képességek, amelyek a korlátlan tőkemennyiséget, és fejlett technológiát képesek eljuttatni Magyarországra. Ez a tőke, technológia, fogyasztási kultúra transzfer-áram az 1980-as évek második felétől vette kezdetét. A magyar gazdaságot ez egy bizonyos ideig, és bizonyos mértékig dinamizálta, a társadalmi jólétet növelte. Probléma azonban közel negyedszázad elteltével, hogy a magyar gazdaság részéről ugyanaz a szerkezetű igény skála, ugyanazok a jellegű elvárások fogalmazódnak meg, vagyis a magyar gazdaság sikere továbbra is a külföldi tőkebefektetések fenntartásától, az országban lévő tőkemennyiség szintjétől függ. A működési problémák nélküli fejlődés addig tart, ameddig a tőkebefektetések szintje számottevően nem csökken. Magyarország végérvényesen egy külső erőforrás vezérelt gazdasági pályára lépett jó 20 évvel ezelőtt, azonban a belső akkumulációs folyamatok a társadalom fogyasztási igény szintjét, a költségvetési pálya alakulását nem tudták tartósan a jó, és a meglévőnél önállóbb fejlődési pálya irányába terelni. A befektetett tőketömeg, a felhalmozódó termelési tapasztalatok nem lettek „belső önerősítő” termelési tényezők, nem stabilizálták tartósan a költségvetés helyzetét, nem javították átfogóan a társadalom komfortérzetét. További ismérv, hogy Magyarországon már a működő tőke állomány dinamikus növekedésének időszakában a költségvetési hiány rendszer-specifikus jelenség lett, sőt a 2006 őszi konvergenciapályamódosítás előtti időkig Magyarország a növekvő arányú és értékű költségvetési hiány vált a rendszer egyik specifikus jellemzőjévé.

Egy gazdasági- és politikai berendezkedési formát váltó, új fejlődési alternatívát kereső ország életében a kiválasztott, majd integrált modell (ha már a fejlődési koncepció nem saját) indokolt, hogy igazodjon az ország gazdasági múltjához, a gazdasági-és társadalmi

erőforrások fejlettségi szintjéhez, a társadalom igény szintjéhez és a meglévő gazdasági erőforrások potenciális teljesítőképességéhez. Magyarországon a szocialista nagyipar és a nagyüzemi mezőgazdaság felszámolása az 1990-es évek közepére gyakorlatilag megtörtént. Az elavult, felszámolt termelési kapacitások helyére friss, hatékony külföldi tőke áramlott be. A hazai stratégia ágazatok, termelési vertikumok, új technológia iparágak és a szolgáltató ágazatok zöme egy fejlettebb technológiát, biztonságosabb kibocsátást megvalósítani képes nemzetközi nagyvállalati körhöz került, illetve általa került kiépítésre, részben a privatizáció, részben a zöldmezős beruházók révén. A hazai tulajdonosi háttérű kis- és középvállalatok nemzetgazdasági szerepének növelésére hivatott kormányzati fiskális és az 1990-es évek közepéig a közvetlen monetáris politikai eszközök a pénzügyi politika eszköztárában megtalálhatóak voltak, ám az egyes kormányzati ciklusok, sőt néha cikluson belüli intézkedések is, a kisvállalkozói szektor támogatását egyenetlenné, működését gyenge hatékonyságúvá tették. Egy fajta „cikk-cakkosság”, átgondolatlanság érvényesült a hazai vállalkozások támogatásában, amely akadályozza a belső tulajdonosi kör megerősödését, és egy társadalmi léptékű polgári réteg („polgárosodás”) létrejöttét (Lentner, 2005). A magyar piacgazdasági átmenet legfőbb problémája abban nyer igazolást, hogy a folyamatosan növekvő, tömeges mértékű működő tőke beáramlás időszakában is a magyar költségvetés- és fizetési mérleg folyamatos – sőt időszakonként növekvő – egyensúlytalanságot mutatott, a lakosság esetében pedig az új típusú termelési módtól elvárt jövedelem- és a ténylegesen biztosított szint között mind mélyebb szakadék keletkezett. A stabilizációs illetve a tartós növekedési pálya vízióját felmutató reform-intézkedések (1995 évi, 2006 évi, 2008-2009 évi kiigazítások) pedig a politika által mélyen befolyásolt lakosság közhangulatát sokkolják, így a reformok, végső soron a makrogazdasági egyensúlytalanság rendezésének antagonistikus ellenzője lett a társadalom jelentős része. Negyedszázad elteltével, az eredmények láttán elmondható, hogy a rendszerváltozás korai gazdasági sikerei, és társadalmi jólét irányába tett intézkedései a lassan mögöttünk lévő évtizedben feloldódnak. A hazai tulajdonosi háttérű kis- és középvállalkozások nemzetközi nagyvállalatokénál gyengébb piaci-, jövedelmezőségi pozíciói, támogatási esélyei, továbbá a magyar gazdasági kibocsátás zömét adó nemzetközi nagyvállalati kör válság idején szűkített újratermelést preferáló döntései együttesen lecsökkentik a nemzetgazdaság kibocsátását, és ennek következtében a lakosság munkajövedelemből származó fizetőképes keresletét. A magyar piacgazdasági átmenetben kialakult túlzott, egyoldalú külföldi működő-tőke függőség, illetve a dinamikus tőkebeáramlás időszakában is meglévő instabil államháztartási pénzügyek egy idő után együttesen eredményezik a tőkevonzó képesség csökkenését, végső soron a magyar gazdaságot

kizárólagosan dinamizáló tőketulajdonosok befektetési hajlandóságának mérséklődését. A gazdasági teljesítmény és munkajövedelem (ez utóbbinál helyettesítőként néha szociális jövedelem) dinamizmushoz szocializálódott magyar társadalom, ugyanúgy, mint a tervgazdasági rendszer évtizedeiben, már a növekedés mérséklődését is konfliktus helyzetként éli meg. Sőt, az ezredfordulót követő szociális segélyezés reálértékben történő apadását, a lakossági fogyasztói hitelek dinamizmusa kompenzálta. A hagyományosan átpolitizált magyar viszonyokban, az eddigi reformokat politikai-szavazati vélemény nyilvánításaiban rendre elvető lakosság zöme és a gyengébb teljesítményeket felmutató gazdasági szektor, és ez utóbbit övező közgazdasági, oktatási és szociális feltételrendszer együttesen Magyarország gazdasági és társadalmi versenyképességének romlását váltja ki (Botos, 2009, Kovács, 2005, Lentner, 2007. a-c. Török, 2008). A folyamat, illetve annak végeredménye – láncreakciószerű hatásként – elvezethet a demokratikus társadalmi berendezkedés elhúzódó válságához, illetve a piacgazdasági átmenet, és az eddigi demokratizálódási folyamatok kudarcához. Magyarország rendszerváltozás kezdetén alkalmazott gazdaságpolitikája a tervgazdasági rendszerből piacgazdaság irányába menetelő országok körében, de világgazdasági léptékben is modellértékűnek számított (Matolcsy, 2008). Utólag igazolható, hogy a nem minden részletre kiterjedő, körültekintés nélkül átvett gazdasági és társadalmi modell következményei láncreakciószerűen, egy idő után felgyorsulva képesek arra, hogy az egyébként gyors, de nem minden elemében szerves fejlődési pályát felmutató közép-európai ország eddigi eredményeit megingassák. A helytelen piacgazdasági modell átvétele, alkalmazása tartósan kaotikus állapotokat szülhet, mind a gazdasági erőforrások működése, mind a társadalmi tényező oldalán. Tetézi a problémáinkat, hogy a magyar gazdaságpolitika alapvetően a külső erőforrásokra, azaz a külső működő tőke vonzására, az államháztartást finanszírozó portfólió tőkebefektetések növekvő igényeinek lefedésére, a lakosság nyugati mintákat preferáló fogyasztási hajlandóságának kielégítésére, illetve mindezek megvalósulását segítő, ugyancsak a nyugati világból „importált”, így sok esetben „lazább” szabályozó rendszer átvételére összpontosított. Balszerencsénkre, 2007-től a külső fundamentum vezérelt, működő-tőke import- és túlzott termékexport függő nemzetgazdaságok fejlődése világszerte megtorpant, így a magyar piacgazdaság- és a társadalom átfogó, a rendszer alapjait hatoló nehézségekkel szembesül.

A múlt, ami elmúlt

A tervgazdasági rendszer 1980-as éveiben a gazdaság átalakítására négy egymással vitázó közgazdasági nézet került előtérbe. Az első felfogás képviselői a gazdaság liberalizálásában látták a megoldást. Elsősorban monetarista eszközökkel, azaz a kibocsátott és forgalomban lévő pénzmennyiség szabályozásával kívánták a gazdasági bajokat orvosolni. E koncepció hívei a bankok pénzforgalom szabályozó szerepének növelésében látták a termelés megújításának feltételeit. Az adósságállomány visszafizetése érdekében radikális pénzszűkítő gazdaságpolitikát kívántak bevezetni, amivel költségvetési többlet érhető el, és így az adósságállomány törlesztése lehetővé válik. Az akkori álláspont szerint mindent meg kellett tenni a külföldi befektetők beruházásra ösztönzéséért, egyidejűleg a költségvetési támogatások megszüntetését hangsúlyozták a hazai vállalatok esetében. A második, az akkori szóhasználatnál élve úgynevezett konzervatív irányzat képviselő lényegében a hatvanas, hetvenes évtizedben kialakult indirekt gazdaságirányítás fenntartását tartották hatékony útnak: a vállalatok védelmét az állam beavatkozó szerepének növelésével kívánták biztosítani. A harmadik irányzat képviselői az állam hatalmának növelésében, sőt kizárólagossá tételében (állami diktatúrában) látták a központi akarat erősítésének és ezzel a rend helyreállításának lehetőségét. A negyedik koncepció képviselői a nemzeti identitás alapján a nemzeti adottságok és lehetőségek kiaknázásában vélték a válság megszüntetésének lehetőségét. Koncepciójuk szerint a hazai kulturális gyökerek, a meglévő magas színvonalú szellemi tőke állomány további bővítésével, a nemzeti sajátosságok kiaknázásával megvalósítható a gazdaságfejlesztés. Ugyanakkor megfontolandónak tartották a mindenáron való exportkényszert, és szükségesnek a hazai piac ellátásának javítását jó minőségű hazai termékekkel. A negyedik módozatú gazdaság helyreállítási nézetet vallók körében általános volt az egyetértés a külföldi hitelek visszafizetésének átmeneti felfüggesztéséről.

A gazdasági rendszerváltozás formálásának vitájában a fő alternatívaképző tényező az ország nyitottsága körül bontakozott ki. Az egyik álláspont szerint az akkori helyzetben az ország gazdaságát célszerű lett volna bizonyos fokig zárni. A másik szerint az un. relatív zárás mindenképpen az ország lemaradásához vezethet a nemzetközi versenyben, konzerválhatja a műszaki színvonalat. A külső egyensúly problémáit az export fokozásával látták helyreállítani. Szemléletesen képviselte a szükséges nyitottság kérdésében ütköző álláspontokat Hoch Róbert és Nagy András Közgazdasági Szemle hasábjain lezajlott vitája (Hoch, 1986, Nagy, 1986.). Hoch Róbert álláspontja, hogy a magyar gazdaság túl nyitott, és ezért a külgazdaság hatékonysága szuboptimális. Nagy András – Hoch Róberttel ellentétben minőségileg kezelve a nyitottságot (ez a mozgásszabadság nagyságát fejezte ki a nemzetközi

munkamegosztásban) – azon az állásponton volt, hogy valójában a gazdaságunk zárt, így azt az import szabaddá tétele, és a vállalati önállóság fokozása szüntetné meg. Az úgynevezett túlnyitottság ellen lépett fel Kozma Ferenc is. (Kozma, 1980). Több mint negyedszázad elteltével visszatekintve megállapítható, hogy a gazdasági rendszerváltozás a nyitottság fokozása mentén valósult meg. A gazdasági rendszerváltozás alakításában alul maradt un. negyedik koncepció követőinek mezőgazdaságra és élelmiszeripar fejlesztésére, és a monetáris típusú válságkezelés elvetésére irányuló koncepciója tulajdonképpen 25 éve ellenzéki pozícióra korlátozódik. A szocialista berendezkedésű országok többségében, de főleg Magyarországon, a gazdasági bajokra hatékony és átfogó terápiát a bankok pénzsűkítő politikáján keresztüli irányítási forma, és a gazdasági nyitottság fokozása nem vezetett eredményre, a magyar gazdaság az 1980-as évek óta válságban van, a rendszerváltozás válságában.

Az egymással szemben álló közgazdasági szellemi műhelyek vitáinak vázlatos ismertetése mellett indokolt utalni, az 1989-ig elviekben a gazdaság irányítását is felügyelő Magyar Szocialista Munkáspárt reformokkal sodródó lépéseire. Az MSZMP KB 1984-es átfogó reformot meghirdető áprilisi határozata előtt már több közgazdász felhívta a figyelmet a válság veszélyeire, miközben a kormány a nyolcvanas évtized második felére stabilizációt és fellendülést ígért a programjában. Az 1985-ben megtartott XIII. kongresszus időszakára sikerült művi eszközökkel gazdasági növekedést és némi egyensúlyjavulást elérni, azonban ez a szigorúan visszafogott import következtében jött létre, a termelési folyamatok tartós fellendülése nélkül. A kongresszust követő időszakban azonban mind élesebbé váltak társadalmi-gazdasági folyamatok funkció zavarai (Gidai, 1988). Az 1985-ben megtartott Kaposvári Elméleti tanácskozás forgatókönyve és a tanácskozás tartalma jól példázza, hogy az akkori pártvezetés hogyan kicsinyítette a válság hatásait (Horváth J. 1985). Az 1987. július 2-i KB ülésen elfogadott kibontakozási program viszont az igazolja, hogy a XIII. Kongresszus határozata alapján a VII. ötéves tervben meghirdetett dinamizálási-gazdaságfejlesztési koncepció kudarcba fulladt. A Szegeden 1987-ben megtartott elméleti tanácskozás vitáján már elhangzott a VII. ötéves terv, mint sikertelen konszolidációs program kritikája. Ezt követően a tervgazdasági rendszer felbomlása, a keleti piacok elvesztése, a külkereskedelmi egyensúlytalanságok felerősödtek, a tervgazdaság részben a belső erőforrás tartalékainak kimerültsége, a keleti piacok összeomlása, és főleg a hibás gazdaságterápia következtében összeomlott.

Hogyan tovább?

Az 1980-as évekre a szocialista tervgazdasági rendszer (Botos, 2009.), az 1980-as évektől pedig a tervgazdasági rendszer romjain kialakuló piacgazdasági struktúra egyaránt válságba jutott Magyarországon. Az okok más jellegűek, de a gazdasági és társadalmi következmények igen nagymértékben hasonlatosak. Az 1940-es évek végétől bevezetett tervgazdasági rendszer, és az 1980-as évek közepétől visszafordíthatatlanná váló piaci rendszer egyike sem illeszkedett a korabeli magyar viszonyokhoz, a történelmi múlthoz, a gazdasági-, társadalmi hagyományokhoz, így a rendszerek váltása nem a szerves fejlődés következménye volt. Ebből adódik, hogy mind a tervgazdasági-, mind a piacgazdasági rendszer gyakorlatában a termelőerők- és a termelési viszonyok fejlődése, kölcsönhatása számos ellentmondással terhelt Magyarországon. A tervgazdasági rendszer romjain végbevitt gazdasági nyitottság fokozása, a gazdaság túlzott liberalizálása téves gazdasági helyzetfelismerésből fakadt, hibák sorozatára épült. Jóllehet a külső, nemzetközi tényezők hatása jelentős volt az 1980-as évektől ugyanúgy, mint az 1940-es évek végének gazdasági rendszerváltása idején. Modell adaptációk tárházának felvonultatása és részletekbe menő elemzésétől eltekintve, empirikus tapasztalások útján adódik, hogy a tervgazdasági rendszerben egyfajta védettséghez szocializálódott magyar lakosság és állami tulajdonú vállalatok egy túlzottan liberalizált piaci környezetben súlyos és védhetetlen károkat szenvedtek.

Az gazdasági és társadalmi anarchia szintjéről a II. világháborút követően Németország nyugati megszállási övezetei egy szociális piacgazdaság irányába váltottak. A piacgazdaság lendületét a klasszikus szabadpiac helyett a társadalmi igazságosság érdekében kontrollált piacgazdaság keretei közé szorították. A világháborút megelőző, majd a világháború alatt a német hadigazdaság beszabályozott rendszere, és a kényszerűségből ehhez igazodó lakosság a kommunista tervgazdasági modell (tehát egy újabb totalitáriánus kurzus) vagy a nyers piaci elemek érvényesülése helyett egy emberközpontú gazdaságot épített. Wilhelm Röpke után szabadon, igazolható napjainkban is, hogy a piacgazdaság sikere a keresleten és a kínálaton túl dől el, ahol a pénzügypolitika védi a gyengéket, és a kormány a játékszabályok betartását ellenőrzi a gazdasági szférában. Vagyis az a jó piacgazdaság, ahol a szociális szféra igényeivel szinkronba működik a pénzügyi politika.

Ami eredményessé tette a német rendszert, az egyrészt a kollektív szerződésekre jellemző mezoszint, másrészt a kvalitatív, azaz a munkafeltételekkel kapcsolatos szerződések súlya és gazdag tartalmi spektruma volt. A szociális piacgazdaság a nemzeti fizetőeszköz

stabilitásának, és értékállóságának megteremtése következtében erőteljes antiinflációs hatást volt képes előírni a jegybank részére, amelynek gazdaságtörténeti előzményei, a freiburgi iskolából eredő ordoliberalizmus és a keresztény emberkép ötvözetére épültek. (Dombi Á. 2009, még bővebben a témáról: Inotai A. 1986., Mihályi P. 1989., Vonyó T. 2006). A II. világháború utáni Németország gazdaságpolitikáját alakító rendszerszabályozás a szociálpolitika, a versenypolitika, valamint a munkavállalók és a munkáltatók közötti kapcsolat előzetes rögzítésén alapult, mondhatni Németország a hadigazdaság kötöttségéből egyfajta piacgazdasági kötöttségbe lépett, kerülve a korábbi hasonló szisztéma szerint szocializálódott gazdaság és társadalompolitika teljes megszüntetését. Összehasonlítva a magyar rendszerváltás elmúlt negyedszázadával: Magyarországon azok a változások okozták a káoszt, a gazdasági-, társadalmi problémákat, amelyek nem a szerves fejlődésből, a korábbi gazdasági és társadalmi attitűdökből adódtak. Mindezek következtében a magyar piacgazdaság válsága hasonló léptékű és jellegű, mint a tervgazdasági rendszeré volt az 1980-as évekre.

Szakirodalom jegyzék:

Botos Katalin (2009): Is Hungary really different? Heller Farkas Papers, Vol. 7. No. 1.

Botos Katalin szerk. (2009): Idősödés és globalizáció, Tarsoly Kiadó

Dombi Ákos (2009): Németország In. Gazdaságpolitika a globalizált világban, BMGE – Typotex Kiadó, (szerk. Veress József)

Gidai Erzsébet (1988): Válság és Reform, Kézirat, Posztumusz leközölve: Reformgondolatok az 1980-as évekből címmel In. Gazdasági Élet és Társadalom, 2009 Március,

Hoch Róbert (1986): A gazdasági nyitottságról, Közgazdasági Szemle, 7-8. szám

Horváth Jenő szerk. (1986): A 80-as évek kapitalizmusa, Kossuth Kiadó

Inotay András (1986): Az NSZK a változó világgazdaságban, Közgazdasági és Jogi Kiadó

Kovács Árpád (2007): Töredékek a versenyképességről, a fenntartható fejlődésről és a fenntartható jogállamról In. Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején, Akadémiai Kiadó (szerk. Lentner Csaba)

Kozma Ferenc (1980): A népgazdaság optimális nyitottsága, Külgazdaság, 11. szám

Lentner Csaba (2005): Rendszerváltás és Pénzügypolitika, Akadémiai Kiadó

Lentner Csaba (2007.a.): A demokrácia pénzügyi csapdája, Polgári Szemle, Február

Lentner Csaba (2007.b.): The Competitiveness of Hungarian University-Based Knowledge Centre sin European Economic and Higher Education Area, In. Transformations in Business and Economics Vol. 6. No 2 (12)

Lentner Csaba (2007.c.) The Health Care System as a New Competitive Factor in the Light of the Convergence Programme, Hungarian Medical Journal, Separatum

Matolcsy György (2008): Éllovasból sereghajtó. Elveszett évek krónikája, Éghajlat Kiadó

Mihályi Péter (1989): Az NSZK gazdaságpolitikája, Kossuth Kiadó

Nagy András (1986): Nyitni kék, Közgazdasági Szemle, Decemberi szám

Török Ádám (2008): Tudomány vagy versenyképesség In. Pénzügyi Szemle, 4. szám

Vonyó Tamás (2006): Modell Deutschland, Pro Pannonia Kiadó